

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง "บทบาทของรายการถ่ายทอดพระราชพิธีและพิธีสำคัญของสถาบันวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ต่อการรื้อสร้างรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ ในวโรกาสเฉลิมฉลองพระชนมพรรษาครบ 60 ปี " ผู้วิจัยได้กำหนดแนวคิดและทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องและสามารถใช้เป็นแนวทางในการอธิบายปัญหาที่ศึกษาไว้ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม
2. แนวคิดเกี่ยวกับสื่อมวลชนกับการสร้างจิตสำนึก

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม

Lasswell (1948) (อ้างถึงใน Denis Mc Quail , 1987) ได้กำหนดหน้าที่ของสื่อมวลชนไว้ 3 ประการ คือ

1. สังเกตการณ์สภาพแวดล้อม (Surveillance of the Environment) ได้แก่ การเฝ้าดูและสอดส่องเหตุการณ์ต่าง ๆ รวมถึงภัยอันตรายที่อาจมีผลกระทบต่อสมาชิกของสังคม
2. ประสานสัมพันธ์ส่วนต่าง ๆ ของสังคมให้รวมตัวกันอยู่ได้ (Correlation of

the Parts of Society) ได้แก่ บทบาทหน้าที่ที่การสื่อสารเข้ามาช่วยให้สมาชิกกลุ่มต่าง ๆ มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน และอยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกันได้ด้วยความสะดวกเรียบร้อยตามสมควร

3. ถ่ายทอดมรดกทางสังคม (Transmission of the Social Heritage) โดยเฉพาะอย่างยิ่งทำให้เกิดการสืบทอดวัฒนธรรมไปยังอนุชนรุ่นต่อ ๆ ไป

ต่อมา Wright (1960) ได้เสนอให้เพิ่มหน้าที่การให้ความบันเทิง (Entertainment) เป็นหน้าที่ประการที่ 4 ของสื่อมวลชนเข้าไว้ด้วย

จากแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม จะนำมาเป็นแนวทางอธิบายภารกิจหน้าที่ของรายการถ่ายทอดพระราชพิธีและพิธีสำคัญของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ต่อการดำรงรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งสอดคล้องกับหน้าที่ประการที่ 2 การประสานส่วนต่าง ๆ ของสังคมให้รวมตัวกันอยู่ได้ (Correlation of the Parts of Society) และหน้าที่ประการที่ 3 การถ่ายทอดมรดกทางสังคม (Transmission of the Social Heritage)

นอกจากแนวคิดดังกล่าว รายการถ่ายทอดพระราชพิธีและพิธีสำคัญถือเป็นกิจกรรมที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างจิตสำนึกของประชาชนให้ยอมรับสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงต้องอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับสื่อมวลชนกับการสร้างจิตสำนึกเป็นแนวทางในการอธิบาย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับสื่อมวลชนกับการสร้างจิตสำนึก

กาญจนา แก้วเทพ, (2527 : 196 - 198) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกกับพิธีกรรมไว้ว่า

... ในส่วนที่เกี่ยวกับพิธีกรรมนั้น เกิดเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่าจิตสำนึกเป็นเรื่อง

นามธรรม จึงจำเป็นต้องมีกิจกรรมรูปธรรมเป็นเครื่องรองรับ ทั้งนี้เพื่อดำรงรักษาจิตสำนึกเดิมที่มีอยู่มิให้สูญหายไป (Irvine, P.431) ในเวลาเดียวกันพิธีกรรมก็สามารถปฏิบัติการในการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกที่เป็นจริงได้ด้วย ทั้งนี้ย่อมแล้วแต่ว่าจะประกอบพิธีกรรมไปเพื่ออะไร โดยทั่วไปพิธีกรรมมีหน้าที่อยู่หลายประการ คือ

(1) ทำหน้าที่ตอกย้ำ (reaffirm) ค่านิยมรวมหมู่ (Collective value) ในช่วงขณะที่กำลังดำเนินพิธีกรรม กระบวนการผลิตทดแทนอุดมการณ์ที่มีอยู่ในค่านิยมก็จะถูกสร้างขึ้นมาจากในจิตสำนึกของผู้เข้าร่วม

(2) พิธีกรรมช่วยเสริมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างความคิดของบุคคลกับความคิดของท้องถิ่นหรือของสังคม เพื่อให้ความสัมพันธ์ทางสังคมดำเนินไปอย่างราบรื่น ปราศจากความขัดแย้ง (Irvine, p.451)

(3) ในทุกพิธีกรรม ไม่ว่าจะ เป็นพิธีกรรมเพื่อผลิตทดแทนจิตสำนึกในการรับใช้ระบบหรือต่อต้านระบบ จะมีโครงสร้างหน้าที่อยู่ 2 ชั้นครอบกันอยู่เสมอ ตามปกติพิธีกรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่น เราจะมองเห็นโครงสร้างหน้าที่อันแรกปรากฏออกมาภายนอกกว่า เกิดมาจากความต้องการปัจจุบัน เฉพาะหน้าและรูปธรรมของชาวบ้าน เช่น ในกรณีที่มีของหาย ขัดแย้งถึงขั้นขึ้นโรงขึ้นศาล เจ็บป่วย ก็จะมีการไปหาเจ้าเข้าทรง แต่ในการดำเนินพิธีกรรมนั่นเอง ก็จะมีโครงสร้างนามธรรมที่มองไม่เห็นนั่นก็คือ การผลิตทดแทนอุดมการณ์ (ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง) ดังที่กล่าวมาแล้ว (Irvine, p.451)

ฉะนั้น ในการวิเคราะห์โครงสร้างหน้าที่นามธรรมของพิธีกรรมเราจะมีหลักเกณฑ์ยึดถือว่าถ้าเป็นการผลิตทดแทนอุดมการณ์หลัก ก็มีเป้าหมายให้ยอมจำนนต่อระบบเดิม ถ้าเป็นอุดมการณ์เพื่อสร้างจิตสำนึกในการต่อต้านก็มีเป้าหมายให้ปฏิเสธระบบ จากเกณฑ์นี้เราสามารถ จะนำไปพิจารณาได้ว่า

(1) มี discourse (ถ้อยคำ ประโยค ข้อความ) อะไรบ้างที่มีอยู่ในพิธีกรรมนั้น

- (2) discourse อันใดที่แสดงให้เห็น "มาตรฐาน" (standard) ที่พิธีกรรมนั้นต้องการ
- (3) บรรยายภาคในพิธีกรรมนั้น มีการสร้างสัญลักษณ์ (mystifying symbolic) ไปในด้านใด ปลุกเร้าให้ตื่นตัวหรือซบถล่อมให้หลับไหลต่อไป

จากแนวคิดเกี่ยวกับสื่อมวลชนกับการสร้างจิตสำนึก ผู้วิจัยจะนำมาเป็นแนวทางสนับสนุนและอธิบาย โดยอิงหลักที่ว่าจิตสำนึกเป็นเรื่องนามธรรมจำเป็นต้องมีกิจกรรมรูปธรรมเป็นเครื่องรองรับ ซึ่งได้แก่พิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อดำรงรักษาจิตสำนึกเดิมที่มีอยู่มิให้สูญหายไป เช่นเดียวกันกับพระราชพิธี เป็นพิธีกรรมที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อรักษาสถานภาพของกษัตริย์ให้มั่นคง (Kemp Jeremy, 1969) ดังนั้นรายการถ่ายทอดพระราชพิธีและพิธีสำคัญ ย่อมสามารถปฏิบัติการในการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกที่เป็นจริง คือ ตอกย้ำให้ตระหนักและยอมรับถึงความสำคัญในสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยอาศัยกระบวนการผลิตทดแทนอุดมการณ์หลัก

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีดังต่อไปนี้

งานวิจัยเกี่ยวกับประวัติการถ่ายทอดนอกสถานที่ของไทย

จิราภรณ์ สุวรรณวาจกกสิกิจ (2531 : 654 - 655) กล่าวถึงประวัติของการถ่ายทอดนอกสถานที่ของไทยว่า

...เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2473 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่เป็นวันที่กำหนดให้มีพระราชพิธีฉัตรมงคล โอกาสนี้เองพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานกระแสพระดำรัสแก่ประชาชนชาวไทยในวันฉัตรมงคล จากพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยในพระบรมมหาราชวัง และได้มีการอัญเชิญกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ่ายทอดตามสายไปออกอากาศที่สถานีวิทยุกรุงเทพ ฯ ที่ วิทยาโท ซึ่งตั้งอยู่ที่วังวิทยาโท (ต่อมาก็คือสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์ ในปัจจุบันนั่นเอง)

กระแสพระราชดำริสมีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า

"การวิทยุกระจายเสียงได้เริ่มจัดขึ้น และทำการทดลองตลอดมานั้น ก็ด้วยความมุ่งหมายว่า จะส่งเสริมการศึกษา การค้าขาย และการบันเทิงแก่พวัก้า ประชาชน เพื่อความคุมการนี้ เราได้ให้แกไขพระราชบัญญัติ ตั้งที่ได้ประกาศใช้เมื่อเดือน กันยายนแล้ว และบัดนี้ได้ส่งเครื่องส่งกระจายเสียงอย่างดีเข้ามาตั้งที่สถานีวิทยุโทรเลข อยุธยา ไท เสร็จแล้ว เราจึงขอถือโอกาสให้เปิดใช้เป็นปฐมฤกษ์ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป"

ถือได้ว่าเป็นการเปิดสถานีวิทยุกระจายเสียงอย่างเป็นทางการครั้งแรก และเป็นการก่อกำเนิดของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย และยังถือได้อีกว่าเป็นครั้งแรกที่มีการถ่ายทอดเสียงทางวิทยุกระจายเสียงด้วย (กรมประชาสัมพันธ์ , 2529 : 99)

การถ่ายทอดในยุคต้นนี้ ส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดพระราชพิธี รัฐพิธีที่สำคัญ ๆ ของสมัยนั้น สำหรับวิธีการถ่ายทอดเสียงนอกสถานที่ในยุคนี้ใช้คู่สายในการถ่ายทอด

ต่อมาการถ่ายทอดเสียงนอกสถานที่ได้ขยายกว้างขึ้น คือนอกจากจะถ่ายทอดพระราชพิธี รัฐพิธีแล้ว ยังมีการถ่ายทอดการออกสลากกินแบ่งของรัฐบาล เริ่มมีการถ่ายทอดกีฬาคือการแข่งขันกีฬาเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ 5 ที่จัดขึ้นในประเทศไทย ใช้คู่สายในการถ่ายทอดเสียงเช่นเดียวกับยุคต้น ๆ

มาถึงสมัยปัจจุบัน การถ่ายทอดเสียงนอกสถานที่ได้ดำเนินการมากขึ้นกว่ายุคที่ผ่านมา มีงานถ่ายทอดเสียงทางวิชาการ การบรรยาย การอภิปรายทางวิชาการเป็นรายการประจำจากหอประชุมกรมประชาสัมพันธ์ และจากงานทางวิชาการที่จัดขึ้น ณ สถานที่และโอกาสต่าง ๆ นอกจากนี้ยังทำการถ่ายทอดเสียงงานสำคัญ ๆ ตามที่หน่วยงานองค์การต่าง ๆ ขอมา สำหรับวิธีการถ่ายทอดนอกจากจะใช้โทรศัพท์แล้ว ยังใช้การถ่ายทอดโดยคลื่นวิทยุอีกด้วย (สุรินทร์ แปลงประสนโชค, 253๐)

จากงานวิจัยเรื่องนี้ ทำให้สามารถทราบถึงภูมิหลังและความเป็นมาของการถ่ายทอดเสียง โดยเฉพาะการถ่ายทอดเสียงรายการพระราชพิธี ซึ่งเริ่มขึ้นครั้งแรกในโอกาสที่ได้มีการถ่ายทอดพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในพระราชพิธีฉัตรมงคล เมื่อ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2473 ควบคู่กับพิธีเปิดสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยเป็นครั้งแรก...

งานวิจัยเกี่ยวกับพระราชพิธี

(พลตรีหม่อมหลวงทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ , 2509 อ้างถึงในประเพณีในราชสำนัก , 2514) ได้อธิบายความหมาย ของ "พระราชพิธี" โดยกล่าวว่า... คำว่าพิธี ในพจนานุกรมมีความหมายเป็นหลายอย่าง เช่น หมายถึงแบบอย่างธรรมเนียม หรือหมายถึงงานที่จัดทำขึ้นตามลัทธิประเพณีเพื่อความขลัง แต่คำว่าพระราชพิธี จำกัดความหมายเฉพาะเป็นงานที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงพระกรุณาให้จัดทำขึ้นตามลัทธิประเพณีเพื่อความป็นสวัสดิมงคลของประเทศและประชาชน หรือเพื่อความป็นสวัสดิมงคลแก่สิริราชสมบัติ พระบรมราชวงศ์และองค์พระมหากษัตริย์เอง หรือเพื่อน้อมให้ระลึกถึงความสำคัญในพระศาสนา หรือเพื่อสำแดงความกตัญญูธรรมและระลึกในพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อน ๆ ตลอดจนพระบรมราชบุรพการีที่ได้ทรงกระทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนมาแล้วในอดีต ในสมัยโบราณนั้นท่านถือว่า ได้มีการพระราชพิธีสักเดือและครั้งก็เกิดความป็นสิริมงคลแก่บ้านเมือง ดังนั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้น จึงได้มีการตราเป็นต้วบทไว้ในกฎหมายเทียรบาลอันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศในยุคนั้นว่า เดือนใดจะต้องมีการพระราชพิธีอย่างใดบ้าง

การพระราชพิธีนั้นจะทำกันตามแบบเดิมโดยไม่มี การเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เหมาะสมแก่กาลเทศะบ้างเป็นธรรมดา ในหลักการนั้นหากจะเปลี่ยนแปลงก็จะต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระมหากษัตริย์เสียก่อนจึงจะ เปลี่ยนได้ แต่ก่อนที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแปลงอะไรนั้น ก็จะต้องทรงไตร่ตรองอย่างรอบคอบทีเดียว เพราะความรู้สึกรู้สึกนึกคิดและค่านิยมเชือถือของประชาชนนั้นมีหลายฝ่าย บ้างก็เป็นหัวสมัยเห็นว่าลัทธิหรือประเพณีเก่าอะไรต่าง ๆ

นั้นไม่ใช่ของจำเป็น แต่ที่ยังมีความนิยมชมชอบเพราะเห็นว่าเป็นเครื่องแสดงถึงความเห็นผู้มิดิธรรม และวัฒนธรรมของบรรพชน จึงไม่ยากให้มีการเปลี่ยนแปลงเลยก็ยังมีอยู่มาก ฉะนั้นในการเปลี่ยนแปลงแก้ไขอะไรเกี่ยวกับพระราชพิธีนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันจึงได้ถือหลักในทางสายกลาง คือไม่มีการเปลี่ยนแปลงในหลักการและความมุ่งหมายของพระราชพิธีนั้น ๆ จะเปลี่ยนแปลงก็เฉพาะในข้อปลีกย่อย เช่น ตัดทอนวันเวลา ในการประกอบพิธีพระราชพิธีให้น้อยลงและเปลี่ยนแปลงให้เกิดความประหยัดขึ้นบ้าง เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อรักษาหัวใจและขวัญของประชาชนทั่วไปทุกหมู่เหล่าไว้โดยเสมอกัน

พระราชพิธีประจำปีที่ได้กระทำอยู่ในรัชกาลปัจจุบัน อันเป็นพระราชพิธีที่ได้ออกหมายกำหนดการ เปิดโอกาสให้ข้าราชการทุกกระทรวง ทบวง กรม ได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในงานนั้นด้วย ซึ่งมีอยู่รวม 18 พิธี ส่วนพระราชพิธีจรต่าง ๆ ที่มีขึ้นเป็นครั้งคราว มิใช่พระราชพิธีที่ทำเป็นประจำทุกปีและพระราชพิธีแม้จะเป็นพระราชพิธีประจำแต่เป็นพระราชพิธีที่ออกหมายรับสั่งกำหนดให้เฝ้าฯ เฉพาะพระบรมวงศ์ องคมนตรี รัฐมนตรี และเจ้าหน้าที่เท่านั้น เช่น การพระราชพิธีกุศลหล่อเทียนและเจิมเทียนพรรษา การเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร

งานวิจัยดังกล่าวนี้ ได้ให้ความหมายของ "พระราชพิธี" ไว้อย่างชัดเจน ช่วยให้เข้าใจความแตกต่างของ "พระราชพิธี" และพิธีทั่ว ๆ ไปเป็นอย่างดี

งานวิจัยที่เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์

คึกฤทธิ์ ปราโมช (2516) กล่าวถึงความเป็นมาของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย ในเชิงเปรียบเทียบว่า

...พระมหากษัตริย์ในอดีต สมัยสุโขทัย และอยุธยา การรับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรในเรื่องลัทธิเทวราช ซึ่งเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้า มีการสร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อให้คนคล้อยตาม ได้แก่ การแยกพระองค์ไว้ต่างหาก และทรงอยู่เหนือสิ่งอื่นใด ประทับในพระราชวัง ใช้

คำราชาศัพท์ และมีกฎเกณฑ์มณเฑียรบาล โดยอธิบายศัพท์ที่ใช้เรียกพระมหากษัตริย์ 5 คำ ได้แก่ พระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดิน เจ้าชีวิต ธรรมราชา และพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ยังได้วิเคราะห์ฐานะของพระมหากษัตริย์ไทยว่าทรงเป็นที่เคารพนับถือและไม่ทรงห่างไกลประชาชน เนื่องมาจากสาเหตุ 2 ประการ ได้แก่ การยอมรับว่าพระองค์เป็นผู้นำของชาติ ของครอบครัวใหญ่ และศาสนาพุทธ พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ เช่นเดียวกับคนไทยทั่วไป และทรงปฏิบัติตามทศพิธราชธรรม ได้แก่ ธรรม 10 ประการ สำหรับพระเจ้าแผ่นดินและจักรวรวรดิวัตร ได้แก่ สิ่งที่พระองค์ควรปฏิบัติ 12 ประการ...

Jeremy (1969) อธิบายถึงลักษณะของกษัตริย์ไทยในพุทธศตวรรษที่ 22 ว่า

...สถานะของกษัตริย์ แนวคิดที่อยู่เบื้องหลังสถาบันกษัตริย์ในสังคมไทย และข้อเสนอเกี่ยวกับพัฒนาการของสถาบันกษัตริย์ พระองค์จำต้องแสดงตนในฐานะสมมติเทพ โดยอาศัยพระราชพิธีต่าง ๆ เน้นความแตกต่างระหว่างกษัตริย์กับคนธรรมดา เพื่อรักษาสถานภาพของกษัตริย์ให้มั่นคง เครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชูปโภค ราชธานีข้างเฝือก ราชลัญจกรสำคัญ ๆ เป็นสิ่งที่พระองค์ต้องรักษาไว้ เพราะหมายถึงเสถียรภาพ ของพระองค์ บทบาทที่จะทำให้มั่นคงอยู่ในราชบัลลังก์ ได้แก่ การอภิเษกสมรสกับเชื้อสายเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน การใช้ไสยศาสตร์ ศาสนา การประกอบพระราชพิธีเพื่อบำรุงความสุขของประชาชน และการสร้างเรื่องรับรองบารมีของพระมหากษัตริย์...

ธานินทร์ กรีวิเชียร(2519) ได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในทางการเมืองและการปกครองว่า

...ปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า พระมหากษัตริย์ไทยในระบอบประชาธิปไตยก็คือประมุขของประเทศ ซึ่งเป็นองค์พระผู้แทนของมวลชนในการใช้อำนาจอธิปไตยทางรัฐสภาและรัฐมนตรีและศาลทรงมีพระราชอำนาจและพระราชภารกิจดังที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ยิ่งไปกว่านั้นยังทรงเป็น พระผู้

เอื้ออำนวยความสงบร่มเย็นแก่พสกนิกร ทั้งดับร้อนผ่อนทุกข์ไข้ภัยเมื่อมีมหันตภัยมากล้ากราย ทรงเป็น
ศูนย์รวมของพองไทยทั้งชาติ ดังที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส , 2514
ได้ทรงแสดงธรรมว่าด้วยอาณาภาพแห่งพระมหากษัตริย์ไว้ตอนหนึ่งว่า

"เราทั้งหลายรวบรวมกันตั้งอยู่ได้เป็นอาณาจักรอย่างนี้ เพราะมีพระราชูปการ และ
ต่างคนต่างทำหน้าที่ของตน เหมือนร่างกายมีอวัยวะต่าง ๆ ทำธุระเนื่องด้วยศีรษะดังกล่าวแล้ว"...

งานวิจัยที่กล่าวมาแล้ว สามารถให้ภาพรวมเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งมีความ
สัมพันธ์กับสังคมไทยในลักษณะต่าง ๆ เช่น เรื่องที่ 1 และ 2 ทำให้ทราบถึงแนวคิดเกี่ยวกับความ
เชื่อที่มีต่อพระมหากษัตริย์ นับแต่อดีตสมัยสุโขทัยเรื่อยมา ส่วนเรื่องที่ 2 ซึ่งให้เห็นถึงสิ่งที่แสดงถึง
ความแตกต่างทางฐานะระหว่างพระมหากษัตริย์กับคนธรรมดาทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "พระราชพิธี"
เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่คู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ส่วนเรื่องที่ 3 ได้แสดงให้เห็นว่าในปัจจุบันพระมหา
กษัตริย์ในระบบประชาธิปไตย นอกจากจะทรงดำรงฐานะเป็นประมุขของประเทศตามรัฐธรรมนูญ
แล้ว ยังดำรงฐานะเป็นสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ในด้านความสงบสุข และความมั่นคงปลอดภัยของประ
เทศชาติและประชาชนอีกด้วย

งานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์

คนหัวเก่า (นามแฝง) (2520 : 45 - 55) อธิบายถึงความสัมพันธ์ของพุทธศาสนา
กับพระมหากษัตริย์ว่า

... ประชาชนคนไทยได้รับเอาพระพุทธานามมาเป็นศาสนาประจำชาติมาแต่โบราณกาล
เพราะคนไทยได้พิจารณาเห็นว่า คำสอนของพระพุทธานามเป็นสัจธรรม ควรแก่การเชื่อถือดีกว่า
ศาสนาอื่น จึงพากันยกย่องเทิดทูนพระพุทธานามตลอดมา

พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงนำเอาคำสอนของพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางรัฐประศาสน์นโยบายและวิเทโศบาย ทรงประเพณีทศพิธราชธรรมอันเป็นธรรมสำหรับปกครองบ้านเมือง การรับความคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจในการปกครองของพระมหากษัตริย์จากที่สมัยก่อนพระมหากษัตริย์ทรงปกครองบ้านเมืองไทย อำนาจสิทธิ์ขาดที่เรียกว่า "สมบูรณาญาสิทธิราช" จนกระทั่งถึงวันที่ 24 มิถุนายน 2475 บุคคลคณะหนึ่งเรียกว่า "คณะราษฎร" ทำการยึดอำนาจการปกครองเป็นผลสำเร็จ พระเจ้าแผ่นดินถูกลดพระราชอำนาจการปกครองบ้านเมืองมาอยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ อำนาจการปกครองจึงไม่ใช่เป็นของกษัตริย์ แต่เป็นอำนาจอธิปไตยที่มาจากราษฎร พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเพียงพระประมุขของชาติ

ในทางนิติบัญญัติจะเห็นว่าไม่จำเป็นต้องมีพระมหากษัตริย์ก็ได้ เพราะพระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงรับผิดชอบอะไรทั้งนั้น แต่ในทางพฤตินัยที่ปรากฏชัดเจนอยู่ในขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังเคารพยึดมั่นในองค์พระมหากษัตริย์อยู่อย่างเหนียวแน่น พระมหากษัตริย์จึงเป็นศูนย์รวมพลังใจของประชาชน อันก่อให้เกิดความสามัคคีขึ้นในชาติได้ทางหนึ่ง พระมหากษัตริย์จึงยังเป็นประโยชน์และมีความสำคัญต่อประเทศชาติและคนไทยอยู่เป็นอย่างมาก

(โกศล ศรีสังข์ , 2517 : 17 - 19) กล่าวถึงสถาบันพระมหากษัตริย์กับศาสนา ดังนี้

...ประเทศไทยของเรานั้น ประเพณีที่ว่าด้วยเรื่องอุดมการณ์สูงส่งของชาติ (ทั้งในแง่ "ศาสนา" และ "การเมือง") นั้น ได้บรรจุไว้เต็มเปี่ยมในสัญลักษณ์ที่เรียกว่า สถาบันกษัตริย์ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ในระบอบสังคมไทยนั้น สถาบันกษัตริย์เป็นทั้ง "ศาสนา" และ "การเมือง" ของไทย สถาบันการเมืองนี้เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นชาติไทย เป็นอุดมการณ์และสัญลักษณ์ของความพยายามจะกระทำให้อุดมการณ์ปรากฏผลสมจริง ซึ่งรัชกาลที่ 6 ทรงเรียกสัญลักษณ์นี้ว่า "ธรรมาธิปไตย" แก่นสารของธรรมาธิปไตยหรือสถาบันกษัตริย์ คือ ความเมตตากรุณาและความเป็นไทย ทั้งยังหมายถึงการกระทำและศูนย์แห่งความสามัคคี การสมานระหว่างมิติเหล่านี้คือความบริบูรณ์แห่งสังคมหรือราชอาณาจักรแห่งธรรมาธิปไตย

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 ได้เปลี่ยนมาเป็นประชาธิปไตย ซึ่งมีแก่นสาร คือ ความเสมอภาคและอิสรภาพ แต่พระมหากษัตริย์ไทยทรงไว้ซึ่งวิริยะ อุตสาหะ และอัจฉริยภาพ สามารถทำให้สถาบันกษัตริย์ยึดหยุ่นได้ และเป็นสถาบันนำในการเปลี่ยนแปลงที่จำเป็น ทั้งในระดับอุดมการณ์ (ศาสนา) และในระดับปฏิบัติการ (การเมือง)

สุชาย ตรีรัตน์ (2525) อธิบายถึงกำเนิดระบบความคิดแบบเจ้าขุนมูลนาย ตั้งแต่สังคมเริ่มแรกของไทยในลานนา จนถึงสมัยอยุธยาตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยกล่าวว่า

...ระบบความคิดแบบเจ้าขุนมูลนาย คือ แบบแผนความเชื่อความรู้สึกนึกคิดของผู้คนในสังคมซึ่งชนชั้นเจ้าขุนมูลนายไทย พยายามอธิบายให้เกิดความคิดความเชื่อคล้อยตามการจัดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกันว่า สังคมย่อมประกอบด้วยบุคคลที่มีฐานะไม่เท่าเทียมกัน ต้องขึ้นต่อกันเป็นลำดับชั้น ชนชั้นเจ้าขุนมูลนายก็คือ ผู้ปกครองซึ่งหมายถึงกษัตริย์ การปกครองแบบเจ้าขุนมูลนาย ได้เริ่มขึ้นอย่างเด่นชัดภายหลังจากสังคมบุณฑลและเข้าสู่ช่วงของอาณาจักรไทยในลานนาซึ่งพุทธศาสนาได้แผ่ขยายเข้ามาในแหลมทองและเริ่มมีอิทธิพลครอบคลุมผู้คนในแถบนี้ พุทธศาสนาที่นับถือกันในช่วงนี้เป็นพุทธศาสนาแบบ "มหาสังฆิกะ" ส่งเสริมอำนาจผู้ปกครองให้เป็นพุทธราชา ส่วนประชาชน และข้าราชการชั้นต่ำ ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของผู้ปกครอง

การเป็น "พุทธราชา" แสดงออกโดยอำนาจหน้าที่ของกษัตริย์ ซึ่งเป็นทั้งผู้ปกครอง ผู้สั่งสอนธรรม และผู้นำปฏิบัติธรรม จนมีความเชื่อกันว่า เมื่อผู้ปกครองสามารถปกครองโดยตั้งอยู่ในธรรมแห่งพุทธศาสนาแล้ว บ้านเมืองก็จะร่มเย็นเป็นสุขและมีอำนาจขยายออกไป แต่เมื่อผู้ปกครองไม่ใส่ใจที่จะปฏิบัติธรรม บ้านเมืองก็จะถึงกาลพิพาทล่มจม การเป็นพุทธราชา มีลักษณะเด่นชัดมากในสมัยพระเจ้ามังราย เมืองทรงสามารถปราบปรามและรวบรวมแคว้นต่าง ๆ ในแถบลานนาได้ทั้งหมด

หลังจากนั้นกษัตริย์ไทยแต่ละยุคสมัยก็ได้ใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการชักจูงทางความ

คิดการกระทำ โดยพยายามดัดแปลงปรุงแต่งหรือเสริมสร้างเนื้อหาความคิด ความเชื่อที่มีอยู่แล้วด้วยความคิดความเชื่อใหม่ที่ทำให้ขลังและศักดิ์สิทธิ์ด้วยพิธีการต่าง ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพิธีรักษา สังคมเจ้าขุนมูลนายที่ดำรงอยู่ ดังเช่นพระเจ้าอู่ทองได้ปรับปรุงลิลิตโองการแข่งน้ำ ในพระราชพิธี ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พระบรมไตรโลกนาถทรงแต่งมหาชาติคำหลวง จนสืบต่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์

เนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ได้แทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนมาโดยตลอด ระบบความคิดแบบเจ้าขุนมูลนายจึงซึมทรานจากผู้ปกครอง ผ่านสถาบันศาสนาลงสู่ประชาชนได้โดยง่าย และกลายเป็นเครื่องมือทางการเมืองของชนชั้นผู้ปกครอง จึงเป็นระบบความคิดแบบเจ้าขุนมูลนายที่ค้ำจุนโครงสร้างสังคมแบบเจ้าขุนมูลนายโดยแท้...

สมบูรณ สุขสำราญ (2527) กล่าวถึงความสัมพันธ์ของพุทธศาสนากับสถาบันพระมหากษัตริย์ว่า

...ผู้ปกครองแสวงหาความชอบธรรมจากศาสนา ค่านิยมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของสังคมขณะนั้น สถานภาพของผู้ปกครองในเอเชียในอดีตโดยทั่วไปปรากฏในรูปสถาบันกษัตริย์ สถาบันกษัตริย์เกิดจากแนวความคิดผสมผสานระหว่างศาสนาราหมณ์หรือฮินดูกับพุทธศาสนา และอิทธิพลของแนวความคิดทางจีน ทั้งคติทางพุทธศาสนาและฮินดูต่างก็สนับสนุนสถาบันกษัตริย์ ความแตกต่างสำคัญอยู่ที่คติทางฮินดูถือว่ากษัตริย์เป็นสมมติเทพหรือลูกของพระเจ้า โดยมีพราหมณ์เป็นที่ปรึกษาในทางการเมือง การปกครองและการออกกฎหมาย ยึดถือคำภีร์พระธรรมศาสตร์ (ซึ่งเขียนขึ้นโดยพราหมณ์) เป็นแนวทางปฏิบัติทั้งในความประพฤติในฐานะเป็นกษัตริย์และในทางการเมืองการปกครอง เน้นความสำคัญของพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสงวนไว้เฉพาะกษัตริย์ โดยมีพราหมณ์เป็นผู้อำนวยความสะดวกในการปฏิบัติพิธีกรรม ซึ่งทำให้สถานภาพของกษัตริย์เป็นเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แตกต่างไปจากประชาชนธรรมดา ความแตกต่างระหว่างกษัตริย์กับพลกรอยู่ใบบรรยากาศของความลึกลับ ความศักดิ์สิทธิ์และความห่างเหิน ในคติทางพุทธศาสนา กษัตริย์มิใช่สมมติเทพหรือเทพเจ้า แต่เป็นมนุษย์ที่ได้รับมอบอำนาจให้ปกครอง (ด้วยคุณสมบัติบางประการ) ในลักษณะของสัญญาประชาคม (ระหว่างกษัตริย์กับประชาชน) กษัตริย์มีความชอบธรรมที่จะปกครองตราบเท่าที่ได้รับความสนับสนุนจากประชาชน สถาบันทางศาสนาและยึดมั่นในหลักศีลธรรม โดยเฉพาะที่เรียกว่าทศพิธราชธรรม

ผู้ปกครอง (กษัตริย์) ไทยในอดีต ได้ใช้พุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์ส่งเสริมอำนาจทางการเมืองเสมอมา สมัยสุโขทัยหลังจากรับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติแล้ว พ่อขุนรามคำแหงมหาราชและกษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา ได้ส่งเสริมและเผยแพร่พุทธศาสนาอย่างจริงจัง

ความพยายามถ่ายทอดศรัทธาในพุทธศาสนามาเป็นบารมีของกษัตริย์ นอกจากจะปรากฏในราชพิธีและการกระทำต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏในพระนามของกษัตริย์ด้วยการใช้นามที่ใช้เรียก หรือหมายถึงพระพุทธรูปมาเป็นพระนามของกษัตริย์ เช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระธรรมราชา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเรียกพระโอรสที่ประสูติแก่พระอัครมเหสีว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นต้น ในลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสงฆ์ไทยกับรัฐ แม้ว่าจะผ่านทางสัญลักษณ์ สถาบันทางศาสนาจะเป็นผู้นำทางด้านวิญญาณ และผู้กุมอำนาจรัฐจะได้รับความชอบธรรมในอำนาจปกครองในฐานะที่เป็นผู้ทำนุบำรุงและคุ้มครองพระศาสนา แต่ในความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจนั้น สถาบันพุทธศาสนาอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมที่เป็นส่วนตาม และเป็นส่วนที่อยู่ภายใต้การควบคุมของอำนาจการเมืองตลอดมา...

งานวิจัยทั้ง 4 เรื่อง ล้วนสะท้อนให้ทราบถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ของไทย โดยชี้ให้เห็นว่าผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์นับแต่อดีตเป็นต้นมา ได้ทรงนำหลักการทางพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการปกครองประชาชนและผู้อยู่ใต้ปกครอง รวมทั้งการใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือหรือกลไกอันสำคัญในการรักษาพระราชอำนาจและสถานภาพของพระมหากษัตริย์ให้มั่นคง

สำหรับเรื่องที่ 4 แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อของศาสนาและลัทธิต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ทั้งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสถาบันพระมหากษัตริย์ในทางสัญลักษณ์กับในเชิงอำนาจไว้อย่างชัดเจน